

Vít Beneš

Diskurzivní analýza bývá tradičně definována jako sada metod a teorií pro zkoumání běžně používaného jazyka v sociálním kontextu. Jakkoli jazyk v jeho psané či mluvené podobě představuje klíčový objekt zájmu diskurzivní analýzy, záběr diskurzivní analýzy je poněkud širší. Vhodnější je tedy chápat diskurzivní analýzu jako studium lidských významotvorných praktik (Wetherell, 2001c, s. 3), mezi které lze kromě verbální komunikace zařadit obrazová média (film, plakáty, reklamní billboardy) či jakoukoli jinou lidskou aktivitu spadající do široké kategorie neverbální komunikace. Diskurzivní analýza jako poměrně inovativní přístup k textu jakožto užitému jazyku se opírá o předpoklad, že „jazyk je nedílnou součástí společenského života, dialekticky propojený s ostatními elementy společenského života tak, že společenská věda a výzkum musí vždy brát v úvahu jazyk“ (Fairclough, 2003, s. 2).

Definovat diskurzivní analýzu jako analýzu psaného a mluveného projevu může být zavádějící ještě z jednoho důvodu. V mezinárodních vztazích a do určité míry i v politologii platí, že vědec má pouze velmi omezenou možnost bezprostředního pozorování zkoumaného objektu, a je tedy do značné míry odkázán na analýzu textů či projevů. Pouze velmi zřídka se mu podaří být přítomen při (zahraničně)politickém rozhodovacím procesu či na místě sledovat jednání států (např. v mezinárodních organizacích nebo na místě mezinárodních konfliktů). V konečném důsledku všechny metodologie představené v této publikaci analyzují texty či mluvené projevy: zahraničněpolitické dokumenty, analýzy, záznamy z jednání na nejrůznějších úrovních, agenturní zprávy, projevy politiků a mnohé další. Například poznatek, že USA budují protiraketovou obranu, nevyplyvá z přímého pozorování (terénního výzkumu), ale je výsledkem zkoumání zahraničněpolitických dokumentů USA, novinových a televizních zpráv, projevů apod.

V čem tedy spočívá specifická diskurzivní analýza textu? Tradiční metodologie považují mluvený a psaný projev za pouhé (často nespolehlivé) zprostředkovatele informací o světě „za“ textem. Vědci se do textových dokumentů noří pouze za účelem zjištění „faktů o mimotextovém světě“, o kon-

krétních fenoménech sociálního světa (chování jeho aktérů, struktury, která toto chování umožňuje) nebo o vnitřní zkušenosti původců daného textu. Sám text či projev je chápán jako efemérní a úskočný fenomén bez vlastní hodnoty (vědeckou hodnotu má pouze přenášaná informace), jako příliš nespolehlivý objekt pro vědecké zkoumání (Silverman, 2001, s. 119).

Naopak diskurzivní analýza nepovažuje jazyk za pouhé médium, ale za svěbytný fenomén hodný pozornosti vědce. Nepřistupuje k textu jako ke značkovému „realitě“, u kterého bychom mohli hodnotit jeho „objektivitu“ a „pravdivost“. Neexistuje „pravý význam“ za jazykovým značkováním, na který by bylo možné se odkázat (viz Hansen, 2006, s. 18). Text (jazyk) sám je nedílnou součástí politicko-sociální reality (dokonce jednou z jejích základních konstitutivních složek), nikoli pouze nástrojem k popsání reality. Diskurzivní analýza si proto neklade otázku po „pravdivosti“ dokumentu (skutečnost a významu, které sděluje), nezkoumá, zda dokument odpovídá nějaké mimo text existující „realitě“. Diskurzivní analýza zkoumá, jakým způsobem lidé skrze text či soubor textů konstruují smysl a význam objektů a aktivit sociálního světa.

V první části kapitoly věnované diskurzivní analýze se pokusíme zachytit význam pojmu s důrazem na pestrost variant diskurzivní analýzy, s nimiž se můžeme ve společenských vědách setkat. Následuje část zkoumající epistemologické a ontologické předpoklady spojené s diskurzivní analýzou. Jádrem kapitoly je potom představení jednotlivých variant diskurzivní analýzy využívané či využitelné v politologii a mezinárodních vztazích a praktická ukázka dvou aplikací diskurzivní analýzy. Na závěr shrnu výhody a nevýhody diskurzivní analýzy a úskalí, která jsou spojena s její aplikací.

4.1 Diskurzivní analýza v sociálních vědách

Diskurzivní analýza je v sociálních vědách poněkud neustálený pojem, který může nabývat různých podob v závislosti na disciplíně, ve které se pohybuje. Využití nachází především v lingvistice, sociologii, sociální psychologii, filozofii, komunikáčnických studiích, literární teorii a kulturních studiích (Potter, 2004, s. 607). Přestože diskurzivní analýza pronikla i do disciplíny politických věd, nedá se ještě v tuto chvíli hovořit o tom, že by existovala o metodě diskurzivní analýzy v politických vědách ustálená představa. Je proto nezbytné pokusit se odhalit společný základ diskurzivní analýzy jako

specifické metodologie společenských věd a identifikovat konkrétní varianty diskurzivní analýzy, které jsou nebo by mohly být využívány v politologii a mezinárodních vztazích.

Diskurzivní analýza je součástí širší skupiny přístupů, které můžeme souhrnně označit jako *analýza textu*. Jedná se o poměrně širokou kategorii všech přístupů, které kládou důraz na funkci jazyka nebo zkoumají jazyk mimo omezené kategorie gramatiky, fonetiky a fonémičky. Do takto široce pojaté množiny přístupů analyzujících běžně používaný jazyk (*language-in-use* v psané i mluvené podobě) jakožto svébytný fenomén s jistou funkcí ve společnosti zahrnujeme kromě různých variant diskurzivní analýzy především teorii řečových aktů a konverzační analýzu (Hammersley, 2002; Potter, 1997, s. 145). Dále sem bývá řazena i analýza narativních struktur (Potter, 2004, s. 607), obsahová analýza, etnografie a etnometodologie (Silverman, 2001; další členění viz např. Wetherell, 2001c, s. 6).

Je tedy zřejmé, že neexistuje jedna autoritativní varianta diskurzivní analýzy. Nebudeme se tedy snažit definovat diskurzivní analýzu jako specifickou metodologii, ale zachytit společné rysy několika odlišných variant diskurzivní analýzy. V této kapitole představíme sociálněpsychologickou diskurzivní analýzu, kritickou diskurzivní analýzu a foucaultovskou historickou diskurzivní analýzu (poslední dvě i včetně aplikace v politických vědách). Analýza metafor je tématem následující kapitoly. Pro dokreslení plurality přístupů k analýze diskurzu se krátce zmíníme o členské kategorizační analýze a o předikatové analýze (Mulliken, 1999).

Zastřešující pojem diskurzivní analýza zachycuje poměrně širokou a pestrou škálu přístupů, je tedy obtížné hovořit o jednotlivých variantách diskurzivní analýzy jako o metodách jedné metodologie. Z hlediska úvodního vymezení pojmů metodologie a metoda odpovídají tyto varianty diskurzivní analýzy spíše skupinám metod než metodám.

4.2 Epistemologické a ontologické předpoklady

Již z úvodní definice diskurzivní analýzy jako metodologie zaměřené na studium významotvorných praktik (viz např. Laffey a Welles, 2004, s. 28) vyplývá, že diskurzivní analýza vyžaduje silnou tendenci směrem k interpretativnímu stylu vědecké práce. Přesto se mezi variantami diskurzivní analýzy najdou takové, které poskytují určitý prostor i pro vysvětlující přístup.

Vzhledem k významu dichotomie mezi kauzálním vysvětlením a interpretací (porozuměním) budeme této otázce věnovat zvýšenou pozornost.

Diskurzivní analýza ve všech svých formách pojímá realitu jako sociálně konstruovanou (Hardy, Harley a Phillips, 2004) – jedním z cílů diskurzivní analýzy je uchopit způsob, jakým je realita sociálně konstruovaná skrze jazyk a významotvorné praktiky. V rámci takto pojatého konstruktivismu lze nalézt jak přístupy zkoumající sociální realitu z pohledu jednáni aktérů, tak i z pohledu struktury. Ke zkoumání diskurzu jako promlvy, tj. jednáni konkrétních aktérů, má nejbliže sociálněpsychologická diskurzivní analýza, naopak ve foucaultovské historické diskurzivní analýze se subjekt (původce projevu) ztrácí. Jednotlivé varianty diskurzivní analýzy se neshodnou, zda může věda dospět k univerzálně platnému poznání.

Kritická diskurzivní analýza

Omezený prostor pro kauzální vysvětlení poskytuje kritická diskurzivní analýza. Přestože se nejedná o kauzality v tradičním smyslu, textům a projevům je přisuzován určitý efekt. Jednak na úrovni individua (texty způsobují posuny v našich znalostech, postojích a názorech), jednak na úrovni společenských celků, kde mohou vyvolat války či posuny ve výrobně-produkčních vztazích i v materiální podobě světa (např. skrze urbanistické plánování) (Fairclough, 2003). Jak zdůrazňuje Fairclough (2003; viz též, 1992, s. 66), nejedná se o mechanickou kauzality, ale o efekty zprostředkované: Texty samy totiž vytvářejí význam, který je médiem společenských účinků textu. To, jaký bude mít text účinek, závisí na jeho významu, nicméně význam textu je spoluutvářen textem samým. Vzhledem k tomu, že nemůžeme tvrdit, že by konkrétní charakteristiky textu automaticky vyvolávaly určité změny ve znalostech či chování lidí, nemůžeme chápat tento typ kauzality jako výskyt pravdělných souvislostí mezi příčinou a účinkem.

Toto chápání efektů je inspirováno kritickým realismem, jenž uznává, že existují odlišitelné (a tedy zkoumatelné) mechanismy, jež produkují specifické výsledky. Na druhou stranu tyto mechanismy odrážející omezení sociální struktury a praktik existují pouze jako potenciality, které mohou, ale nemusí být „aktivovány“ (realizovány) ve skutečném světě. Jestliže mechanismy nemusejí být aktivovány nebo mohou být vyváženy protichůdnými mechanismy, skutečný (realizovaný) svět není předpověditelný. Kritický realismus se tak dostává do konfliktu s klasickým humeovským pojemem kauzality jakožto pravdělné posloupnosti mezi dvěma vyskytujícími se jevy.

V rámci diskurzivní analýzy postavené na kritickém realismu lze hovorit o odkrývání univerzálně platných pravd, o budování teoretického poznání, například co se týče způsobu konstrukce národní identity (Wodak et al., 1999). Protože efekty textů nemají povahu kauzálního působení, odmítá kritická diskurzivní analýza hodnotit vědecký výzkum podle předpovědní platnosti.

Sociálněpsychologická diskurzivní analýza

Sociálněpsychologická diskurzivní analýza zaujímá ke kauzalitě podobný postoj jako kritická diskurzivní analýza. Přestože analyzuje to, co lidé dělají pomocí textu, neuvažuje v kategoriích diskretních proměnných a diskretních efektech, ale spíše zkoumá různé „konstrukce a verze [světa], které mohou být přijaty, zpochybněny či podkopány“ (Potter, 1997, s. 148). Sociálněpsychologická diskurzivní analýza z povahy reality (sociálně konstruovaná) přímo vyvozuje způsob jejího zkoumání (interpretativní, a ne vysvětlující): „Díraz na jedhání, rétoriku a konstrukci je v rozporu s logikou faktorů a účinků, která leží v pozadí mnoha oblastí sociální vědy“ (Potter, 2004, s. 610).

Foucaultovská historická diskurzivní analýza

Odmítnutí kauzality (vysvětlujícího modelu kvalitativní vědy) je nejsilnější u foucaultovské historické diskurzivní analýzy. Hlásí se k „logice interpretace uznávající nepravděpodobnost katalogizování, kalkulace a specifikace „skutečných příčin“, jež se zabývá spíše manifestací politických důsledků přijetí jednoho způsobu vypořádání před jiným“ (Campbell, 1998, s. 4).

Podobně jako tomu bylo v předchozím případě, interpretivismus foucaultovské historické diskurzivní analýzy je výrazem předstev o povaze reality jako sociálně konstruované. Hansenová (2006) ukazuje nevhodnost kauzálního vysvětlení na příkladu vztahu mezi identitou a zahraniční politikou. Identita, která dává význam a smysl zahraniční politice, je totiž sama konstruována zahraniční politikou. Ve chvíli, kdy přijmeme ontologický status diskurzivních praktik, nelze uvažovat o „diskurzivní kauzalitě“. Foucaultovská diskurzivní analýza jde dál, než je pouhá nepředpověditelnost vlivu diskurzu (textu) na společnost, jak tomu bylo u Fairclougha. Odmítá i rozlišování mezi ontologickým idealismem a (kritickým) realismem, a tedy i zařazení foucaultovské diskurzivní analýzy do idealistické ontologie (Campbell, 1998, s. 6; Hansen, 2006, s. 17–23). Foucaultovská

historická diskurzivní analýza nepopírá, že objekty a jevy (např. „zeměteseni“) existují mimo lidskou vůli. Tvrdí však, že způsob jejich vytvoření (či spíše vymoření) jakožto specifických objektů našich úval (např. zemětřesení jako „výraz Božího hněvu“ nebo jen „přírodní fenomén“) závisí na struktuře diskurzivního pole (Laclau a Mouffe, 2001, s. 108/1. vydání – 1985/; viz též Barša a Cisar, 2004, s. 51–55).

V neposlední řadě chápání reality jakožto konstruované skrze společenské jedhání (viz diskuse o vztahu mezi identitou státu a zahraniční politikou) vede u foucaultovské historické diskurzivní analýzy k odmítnutí představy, že by sociální věda (v jakékoli svojí podobě) odhalovala univerzálně platnou transcendentální pravdu. Věda sama je považována za sociální aktivitu, za diskurzivní činnost a „představa, že diskurz konstruuje svět, spíše než že by jej popisoval, byla rozšířena i na vědu samu“ (Hammersley, 2002, s. 4; srov. Campbell, 1998, s. 17).

4.3 Co není diskurzivní analýza

Dříve než přistoupíme k představení nejdůležitějších variant diskurzivní analýzy, zmíníme dva přístupy k textu, vůči kterým bývá velmi často vymezována: konverzační analýza a obsahovou analýzu.

Konverzační analýza

Konverzační analýza (*conversation analysis*) je definována jako metoda zkoumající strukturu a proces sociální interakce mezi lidmi. Jedná se o kvalitativní zkoumání pravidel, vzorů a struktur společenské interakce (konverzace) tak, jak byla doslovně zaznamenána ve svém původním sekvencním řazení (Peräkylä, 2005, s. 875; Clayman a Gill, 2004). Konverzační analýza předpokládá, že lidská řeč je strukturována pravidly a jejím hlavním úkolem je odhalovat vazby mezi jednotlivými sekvencně řazenými kroky (řečovými akty) tvořícími širší celek (Hammersley, 2003, s. 762) (např. vazby mezi otázkou a odpovědí, požadavkem a jeho přijetím/odmítnutím). Datovou základnu tvoří speciální detailní zápis konverzace (mnohem podrobnější než je tomu u textově orientovaných variant diskurzivní analýzy) zaznamenávající kromě verbálního sdělení i intonaci, zabarvení hlasu, tok řeči a další její charakteristiky. Typickým příkladem konverzační analýzy je práce zkouma-

její schopnost různých rétorických stylů využívaných v politických projevech vyvolat aplaus obecnstva (Heritage a Greatbatch, 1986).

Na rozdíl od diskurzivní analýzy se konverzační analýza nezabývá konvenčními sociálněvědními otázkami a problémy. Její záběr je v zásadě omezen na formální lingvistické atributy řeči a pravidla sekvenčního řazení konverzace: promluva a reakce na ni. Nezajímá se o širší kontext projevu, pouze o to, co bylo skutečně vyřčeno.

Obsahová analýza

Content' diskurzivní analýza

Obsahová analýza (*content analysis*) zkoumá obsah sdělení pomocí počítání výskytu klíčových slov odpovídajících určité kategorii v textu. Jednotlivým slovům či širším jednotkám (výrazům, větám) nalezeným v textu je přiřazen význam (kategorie) pomocí předem definovaného kódovacího schématu (Neuendorf, 2004). Obsahová analýza předpokládá stabilní významovou strukturu, pracuje s předem danou sadou kategorií, jež tvoří pevný konceptuální rámec (Silverman, 2001, s. 123). Naopak diskurzivní analýza ve svých nejčastějších variantách zkoumá proces, kterým se významy a jednotlivé kategorie sociálního světa utváří, jakým způsobem člověk svět kategorizuje. Diskurzivní analýza předpokládá, že text dává význam jiným textům a zároveň je jeho význam utvářen jinými texty.

Dobrym příkladem je analýza ekonomické (levice-pravice) a sociální (liberální-konzervativní) pozice britských a irských politických stran pomocí obsahové analýzy volebních programů (Laver a Garry, 2000). Tato studie mezkoumala ani způsob utváření významů jednotlivých kategorií (např. „levice“ a „pravice“) ani proces formování identity aktérů (např. politických stran) skrze samotné texty, jako tomu bývá u diskurzivní analýzy. V práci Lavera a Garryho (2000) jsou dobře zřetelné všechny klíčové charakteristiky obsahové analýzy: fixní kategorie, pracovaná metoda kódování a užití kvantitativních technik (softwarové zpracování textu doplněné o statistické zpracování dat). Tyto prvky zajišťují spolehlivost (replikovatelnost) výsledků provedené obsahové analýzy.

Kvantitativní techniky typické pro obsahovou analýzu je možné využít i v diskurzivní analýze a analýze metafor, ovšem pouze jako doplněk kvantitativních (hermeneutických) metod, jež zohlední proměnlivost významu (kategorii).

Laver, M., Garry J.: Estimating Policy Positions from Political Texts. American Journal of Political Science, 40:3, no. 3, s. 619-634.

4.4 Typy diskurzivní analýzy

Sociálněpsychologická diskurzivní analýza

V souvislosti s tím, jak se liší chápání pojmu diskurzivní analýza, liší se i chápání pojmu diskurz. V zásadě lze rozlišovat dva přístupy: diskurz jako promluva (společenská aktivita) a diskurz jako významová struktura. Pojetí diskurzu v sociálněpsychologické diskurzivní analýze je na rozdíl od historické diskurzivní analýzy (a od převládajícího pojetí diskurzu v politických vědách) poměrně úzké, ztotožňuje jej (v duchu austiniánské tradice řečových aktů) s promluvou, se společenskou aktivitou a jednáním, s „texty a řeči ve společenské praxi“ (Potter, 1997, s. 149; Potter a Wetherell, 1994, s. 48-49).

Tato varianta diskurzivní analýzy se vyvinula v sociální psychologii, odkud se postupně šíří i do dalších disciplín (Potter, 1997, s. 145). V sociální psychologii je dnes samozřejmě možné najít nejenom Potterovo pojetí diskurzu jako promluvy, ale i foucaultovské chápání diskurzu jako významové struktury. Adpektivum „sociálněpsychologická“ jsem zvolil tímto způsobem pro účely snadnější identifikace. Její vznik je spojen se jmény Margaret Wetherellové a Jonathana Pottera (Potter a Wetherell, 1994). Metoda se na rozdíl od konverzační analýzy explicitně zaměřuje na zkoumání témat přesahujících do ostatních disciplín. Může zkoumat nejenom způsob konstrukce, objektivizace a legitimizace nerovností v řeči, ale i způsob strategického využívání různých zdrojů (interpretálních repertoárů, kulturních zdrojů, identit, kategorií) za účelem vytvoření koherentních a přesvědčivých ospravedlnění těchto nerovností (Potter, 1997, s. 148) (např. genderových nerovností skrze odkazy na přirozenost mužských a ženských rolí). Přestože v politologii a mezinárodních vztazích se toto relativně detailní zkoumání (především mluvených) projevu příliš neobjevuje (jednou z výjimek je Triga, 2007), považujeme za vhodné je zmínit. Sociálněpsychologická analýza je totiž prototypem „lingvistické“ diskurzivní analýzy, jež se v protikladu k foucaultovské historické diskurzivní analýze zaměřuje na zkoumání lingvistické, rétorické a argumentační (spíše než významové) struktury jednotlivých projevů a textů. Hraje nezastupitelné místo v metodologických textech pro sociální vědy obecně a její prvky nalézáme i v jiných přístupech (především kritické diskurzivní analýze).

Sociálněpsychologická diskurzivní analýza se zajímá o společenské praktiky, o rétorickou a argumentační organizaci řeči a textu (Potter a Wetherell, 1994, s. 59-63). Naplno se v ní projevil vliv teorie řečových aktů, která

zahájila ústup od představy jazyka jakožto nástroje popisujícího realitu. Naopak, funkcí jazyka je vykonání určité akce či činnosti, výrok má dopady v sociálním světě. Jazyk je prostředkem (inter)akce a „analýza diskurzu se potom stává analýzou toho, co lidé dělají“ (Potter, 1997, s. 146), často skrze zdanlivě faktický a popisný jazyk, a jakým způsobem text dochlupuje určitých efektů (Silverman, 2001, s. 122). Od teorie řečových aktů se Potterova diskurzivní analýza odlišuje svým spíše interpretativním přístupem a určitým epistemologickým skepticismem typickým pro kritičtější teorie (Potter, 1997, s. 148). Dalším důležitým znakem Potterovy diskurzivní analýzy je chápání diskurzu jako konstrukce. Tento aspekt diskurzu je zkoumán na dvou úrovních. První se zabývá způsobem, jakým je diskurz konstruován pomocí slov, ustálených spojení či rétorických prostředků. Druhá rovina se zabývá konstrukcí a stabilizací určité verze světa pomocí diskurzu (Potter, 2004, s. 610).

Sociálněpsychologická verze diskurzivní analýzy se ve svém zkoumání textu a řeči jakožto jednání a konstrukce soustřeďuje na stylistickou a argumentační strukturu projevu (Potter, 2004). Jestliže chápeme projev jako lidskou aktivitu s určitým efektem, dopadem na realitu, pak k odhalení této „performativnosti“ projevu slouží identifikace *variance* v projevu jedné osoby; mezi projevy různých osob nebo mezi tím, co bylo řečeno, a tím, co mohlo být řečeno. Příkladem mohou být rozdíly ve výpovědi rozvádějících se manželů, které mají za cíl svalit vinu za krach manželství na druhého partnera. Důležitým faktorem ovlivňujícím efekt a dopad projevu je i jeho tok (váhání, pauzy, poopravení se), analýza diskurzu se tedy musí věnovat i těmto detailům zaznamenaným v přepisu konverzace. Dalším prvkem je zkoumání *rétorické struktury* promluvy, která může mít za cíl podkopání alternativních argumentů (Billig, 1996; citováno v Potter, 2004, s. 617) a která může zdůraznit odpovědnost mluvčího tím, že znázorní jeho vlastní jednání jako racionální, uvážlivé či ospravedlnitelné. Například mluvčí může ospravedlnit svoje minulé chování tím, že je prezentuje jako vynucené vnějšími okolnostmi. Sociálněpsychologická diskurzivní analýza věnuje velkou pozornost i způsobu, jakým mluvčí ve svém projevu vykresluje svoji vlastní pozici vůči jednání jiných i svým vlastním činům (větší pozorovatel, nezaujaty aktér apod.) (Potter, 2004, s. 616–617; viz též Silverman, 2001, s. 179–183). V neposlední řadě sociálněpsychologická diskurzivní analýza zkoumá *interpretací repertoáry*. Jedná se o do určité míry flexibilní kulturní zdroje významů (soubory termínů, symbolů), které mluvčí v daném institucionálním prostředí využívají k definici a hodnocení svých společen-

ských identit a morálního statusu či jiných událostí a jevů (Silverman, 2001, s. 179–182).

Kritická diskurzivní analýza

Kritická diskurzivní analýza (*critical discourse analysis – CDA*) se jako svébytný pojem objevuje teprve nedávno (k historickému vývoji kritické diskurzivní analýzy viz též Wodak, 2001a). U jeho zrodu stála poměrně úzká skupina badatelů, mezi jinými Norman Fairclough, Ruth Wodaková a Teun van Dijk. Ti na počátku devadesátých let 20. století vytvářejí síť výzkumníků, kteří sledují určité předpoklady a vědecké postupy, komunikují spolu a spolupracují na výzkumných projektech (Vávra, 2006, s. 54).

Kritická diskurzivní analýza využívá poznatků některých dalších přístupů, se kterými by však neměla být zaměňována. Se sociálněpsychologickou diskurzivní analýzou ji spojuje lingvistický přístup k diskurzu (systematické zkoumání jazykových jevů), v této rovině byla kritická diskurzivní analýza ovlivněna především systémovou funkcí lingvistiku Michaela Hallidaye. Druhou inspirací je poststrukturalismus Foucaulta a jeho pojetí diskurzu jako systému omezení a pravidel pro formování výpovědi. Jeho dílo je vyzdvihováno jako výborná společenská teorie diskurzu, jež mimo jiné osvětluje vztahy mezi diskurzem a mocí a diskurzivní konstrukci subjektu a vědění. Zároveň je však kritizováno za přílišnou abstraktnost a přehlazení lingvistických aspektů diskurzu (Fairclough, 1992, s. 37–61, k rozdílu mezi Faircloughem a Foucaultem viz též Nekvapil, 2006; Vávra, 2006). Za adjectivem „kritická“ je potom možné vidět vliv postmarxistických teorií (např. Laclau a Mouffe, 2001/1. vydání – 1985) a frankfurtské školy.

Podle kritické diskurzivní analýzy nelze jazyk redukovat na jiné (např. materialistické) prvky společnosti, zároveň je nutné vyvarovat se i druhého extrému, který tvrdí, že „vše (celý společenský život) je diskurz“. Na rozdíl od Foucaulta, kritická diskurzivní analýza nepřistupuje k diskurzu jako k autonomnímu faktu (Vávra, 2006, s. 56). Předpokládá, že jazyk je neredukovatelnou součástí společenského života, dialekticky propojenou s jeho ostatními prvky (Foucault, 2003, s. 2). Kritická diskurzivní analýza rozlišuje mezi diskurzivními (významotvornými, jazykovými) a nedisurzivními (společenské identity, kulturní hodnoty, výrobní aktivita atp.) prvky a aspekty společenského života. Toto vydělení umožňuje na analytické úrovni zkoumat vztah a působení mezi diskurzem a ostatními prvky společenských aktivit (Fairclough, 2001, s. 122–123), jinými slovy sociální efekty textů (Wetherell, 2001a, s. 390–392; viz též Wodak et al., 1999, s. 9).